

МОРАЛЬНО-ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ПРАВА

© Романова А. С., 2014

Висвітлено морально-феноменологічну природу права як соціального явища, що виступає цілісним гармонійним утворенням, оскільки його надзавданням є скріплювати і поєднувати ті частини цілісного світу соціуму і людини, які руйнуються.

За природно-правовим підходом право аналізується як справедливість, довершеність, істинність.

Ключові слова: право, мораль, істина, справедливість, духовність, соціальні цінності, моральні критерії.

А. С. Романова

МОРАЛЬНО-ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПРАВА

Отслеживается морально-феноменологическая природа права как социального явления, которое выступает целостным гармоничным образованием, поскольку его сверхзаданием является скрепление и объединение тех частей целостного мира социума и человека, которые рушатся.

Ключевые слова: право, мораль, истина, справедливость, духовность, социальные ценности, моральные критерии.

А. Romanova

**MORAL AND PHENOMENOLOGICAL
CHARACTER NATURE OF LAW**

The article deals with the moral nature of law as a social phenomenon that is a complete harmonious formation, because its most important task is to consolidate and combine those parts of the integrated world of the society and man which are being destroyed.

Under the natural and legal approach law is analyzed as justice, perfection, and truth.

Key words: law, morality, truth, justice, spirituality, social values, moral criteria.

Постановка проблеми. Право здатне поєднувати в собі найрізноманітніші семантичні смисли, інколи вельми суперечливі і такі, що належать до різних рівнів і типів праворозуміння. Соціальний інститут права, поза всякими сумнівами, належить до регулятивної сфери життя суспільства, бо головне його призначення – це регулювати і контролювати поведінку індивідів, укладати цю поведінку в певні межі, форми, прийнятні для суспільства загалом.

Право, безсумнівно, є одним із найважкодоступніших об'єктів пізнання. Для його комплексного дослідження виникає потреба у філософському вченні, тобто з позицій і за допомогою інструментарію існуючих філософських дисциплін – онтології, гносеології, аксіології, антропології об'єктом дослідження яких виступатиме право як соціокультурний феномен.

Важливо відстежити процес досягнення гармонійної єдності високих моральних надбань у праві: гуманізму, милосердя, чесності, справедливості, охорона людської гідності тощо. Водночас,

саме прагнення до дослідження таких аспектів природного права, як духовність і моральність та порівняння їх особливостями позитивного права сприяє виявленню характерних ознаки права як цілісного явища та осягненню його закономірностей і особливостей.

Аналіз досліджень даної проблеми. В юридичній науці традиційне уявлення про право переосмислюється і переглядається. Важливе значення відводиться морально-духовному осмисленню процесу виникнення і розвитку права. Недостатня обґрунтованість таких підходів впливає з невиправданого забуття філософсько-правових досліджень права в минулому. Однією з найважливіших проблем філософії є дослідження моральної природи права як соціально-культурного явища.

Слід зазначити, що цій проблемі приділяли значну увагу такі вчені, як В. Андросюк, І. Ільїн, О. Киричук, М. Колесніков, О. Колеснікова, В. Лозовой, С. Сливка, В. Соловійов, В. Шестаков та інші.

Однак, попри велику кількість науково-дослідницької літератури із цієї тематики, позначення вихідного пункту розвитку уявлень про право і його природу все ж є доволі проблематичним. Незважаючи на публікації цих і багатьох інших учених, проблема моральної природи права залишається актуальною. В її структурі існують такі не достатньо визначені питання, як організація і справедливість права, відмінність між його духовним і моральним началом.

Мета статті зумовлює необхідність філософсько-правового аналізу широкого кола питань, що стосуються морально-феноменологічної сутності права, зокрема, його ціннісного аспекту.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке вчення щодо належного стану суспільства і механізмів його регулювання буде цілком релевантним щодо праворозуміння. Річ у тому, що право, правовідносини, правова діяльність природно впливають на свідомість людей у вигляді певних знань і оцінок, почуттів і звичок, що сукупно утворюють особливу форму суспільної свідомості – правосвідомість. У праві відображаються уявлення окремої соціальної групи або конкретного індивіда не тільки про саме право, але й про інститути держави, що забезпечують існування права: правосуддя, законності тощо. При цьому ступінь розвиненості правосвідомості є одним з найважливіших показників загального правового стану суспільства, його правової культури загалом.

Етимологічно поняття “право” визначається через позитивні цінності, які існують у менталітеті людей різних історико-культурних епох (право – справедливість, право – правда) [1, с. 103].

При всій очевидності функцій і значення права в житті суспільства його сутність, “природа” і зміст досі є предметом дискусій. Нині обговорюють здебільшого два підходи до розуміння сутності права: традиційний, “заборонно-примусовий”, і ліберальний, що ґрунтується на ідеї “природних”, невідчужуваних прав і свобод людини як особистості у природно-правовому просторі.

Традиційний підхід, фактично, ототожнює право із законом, в результаті чого воно постає у вигляді системи загальнообов’язкових норм (правил) поведінки людей, встановлюваних і підтримуваних державою. У принципі, це допустиме, так би мовити, життєве трактування права, коли воно сприймається як певний звід заборон і каральних санкцій за їх порушення. Суть такого праворозуміння зводиться до того, що заборонено все те, чого не дозволено.

Однак, як бачимо, у традиційному тлумаченні права на передній план виходить його репресивна функція. Його принципи і норми видаються “обмежувачами” для людей для їхнього ж блага, коли людині гарантуються відносна свобода і безпека, вихід же за встановлені межі загрожує позбавленням того й іншого [2, с. 211].

Принципово інший підхід до розуміння сутності права представлений у ліберальній концепції. Її прихильники враховують з переконання, що в праві первинні не заборони і репресії, не обмеження поведінки людини, а, навпаки, її права і свободи. Отож, терміну “право” ніби повертається його справжній зміст, що відображає його природну сутність. Основою права, за цією теорією, визнаються “природні” права і свободи людини, які повинні дотримуватися категорично, незалежно від будь-яких, навіть найдочільніших вимог: ніяка державна заборона, і взагалі, ніякий припис не може посягати на невід’ємні права і свободи індивіда.

Історичне підґрунтя настільки категоричної вимоги цілком очевидне: у XVIII ст. прибічники буржуазно-просвітницької думки вели відчайдушну боротьбу із деспотизмом феодально-абсолютистських держав, у яких право, по суті, було зведено в закон волею правителя. Природно, що в цих умовах процвітали свавілля і деспотизм. Якщо їх щось і стримувало, то це суто фізичні кордони продуктивних здібностей підданих і межі сили репресивного державного апарату [3, с. 85].

Основним покликанням права є регуляція відносин у суспільстві. Призначення права, за твердженням С. Сливки, чітко визначилося у процесі еволюційного розвитку людства, хоча його створення мало дещо революційний, насильницький характер. Тому, зазначає вчений, право навіть може порушити певну гармонію у суспільстві, через те, що багато його граней не вивчені до кінця [4, с. 162].

Право є за своїм змістом і покликанням гармонійним цілим, причому його гармонійність може бути наведена у таких аспектах: право як справедливість, право як зразок-довершеність, право як координація і правова технологія.

Право завжди асоціювалося зі справедливим облаштуванням соціального життя. При цьому прикметник “справедливе” означає не лише належне, яке відповідає певним уявленням про уявний порядок, але і гармонійність. Цю особливість справедливості-права помітили ще древні римляни [2, с. 193]. Справедливість як один із основоположних принципів права зазвичай виступає еквівалентом категорії міри (певного співвідношення елементів і сторін, які протилежні у межах певної цілісності). Тому право справедливе і красиве, оскільки воно є конкретною мірою різноманіття людських інтересів. Навпаки, несправедливість містить неестетичність: несправедливість завжди пов’язана з порушенням балансу протилежностей, втратою прийнятної соціальної рівноваги, зникненням звичної міри позитивного і негативного в суспільному житті.

Право як соціальне явище виступає цілісним гармонійним утворенням, оскільки його надзавданням є скріплювати і поєднувати ті частини цілісного світу соціуму і людини, які руйнуються. У цьому сенсі право відповідальне за буття цивілізованих спільнот як конкретних форм буття взагалі. Право постійно прагне утримувати їх у стані внутрішньо врівноважених цілісностей, які мають все необхідне для нормального існування людини.

Праву завжди, починаючи з перших моментів його історичного існування, була притаманна функціональна доцільність як здатність прямо співвідноситися з цілями, що ставлять перед собою індивіди і людські співтовариства. Весь устрій систем звичаєвого, природного і позитивного права, їхній зміст і функції свідчать про успішний розвиток цивілізованих співтовариств.

Людям властиво реалізовуватися в різних напрямках: або вони сприяють своєю активною соціальною творчістю підвищенню ступеня впорядкованості і гармонійності соціального світу, або своєю репродуктивною активністю здатні підтримувати соціум у стані динамічної рівноваги, або ж своїми деструктивними, протиправними діями призвести до розбалансування соціального цілого. Право є практикою орієнтування індивідів на засвоєння тих нормативно-ціннісних структур, які забезпечують успішну взаємну адаптацію творчих інтенцій людини і конструктивного потенціалу соціальної системи. Отже, право, охороняючи, регулюючи, контролюючи, має справу з великою кількістю індивідів, у кожного з яких є свої потреби, інтереси, бажання, пристрасті. Всі вони змушені співіснувати поряд, вступати у відносини, враховувати взаємні обов’язки і права. Тому мета системи права – урівноважувати ці, дуже часто протилежні потреби та інтереси, не дозволяти суперечностям між ними переростати в руйнівні конфлікти, тобто встановлювати і підтримувати правопорядок, неухильно сприяючи соціальній гармонії [2, с. 176–178].

Гармонія у праві проявляється через принцип координації дій між різними елементами і структурними підрозділами, які входять у суспільну систему. Координація у праві передбачає супідрядність інституційних рівнів, відношення дисципліни, субординації між підсистемами й елементами.

Інакше кажучи, право є те, що покликане регулювати взаємовідносини людей, аби забезпечити громадський правопорядок. Відомо, що право, правовідносини, правова діяльність тощо природно відображаються у свідомості людей у вигляді певних знань й оцінок, почуттів і звичок, що сукупно утворюють особливу форму суспільної свідомості і правового простору – правосвідомість. У ній відображені уявлення якоїсь окремої соціальної групи або конкретного індивіда не тільки про саме право, але й про інститути, що забезпечують існування права, а саме, державу, правосуддя, законність. Тож

ступінь розвиненості правосвідомості виступає одним з найважливіших показників загального правового стану суспільства, його правової культури загалом.

Право чітко проводить демаркаційну лінію між належним і забороненим [5, с. 8]. Правова технологія – це сфера конструювання права у межах конкретного історичного середовища, а відтак, і наявність певного рівня майстерності щодо створення чинного права. Організація права має часову прив'язаність і просторову локалізацію, і вона часто підпорядковується досягненню конкретних цілей. Правова технологія як метод містить селекційний момент: відбір правових структур і засобів, що сприяють раціональному, стійкому розвитку суспільства. Правова технологія характеризується наявністю основних принципів формування права: це принцип активності права, який закріплює право у вигляді генетичного чинника соціального конструювання, знімає проблему пасивності, жорсткої підпорядкованості права політиці, що, своєю чергою, сприяє виходу суспільства на правові основи; і принцип безпосередньої єдності суб'єктивного й об'єктивного, який дозволяє подолати гіпертрофію абстрактних теоретичних схем і вводить нас у світ наукових дискусій, вибудованих на аналізі живих реалій; і принцип об'єктивності, тобто відповідності законів до об'єктивних потреб і закономірностей суспільного розвитку, шлях обмеження ірраціоналізму, волюнтаризму і свавілля у формуванні законів і підзаконних актів; це також принцип поетапності – поступове удосконалення і зміна правових структур, що дає змогу зняти ірраціональність права, бо створює громадянам умови для осмислення доцільності або недоцільності заміни тих чи інших правових інститутів, дозволяє сформуванню впевненості у тому, що зміни не принесуть небажаних наслідків для кожної людини [6, с. 448].

У праві в результаті суспільних змін відбуваються певні процеси. Так уже на ранніх стадіях розвитку людства правотворча діяльність зазнавала злетів і падінь, перетворюючись із гуманної і справедливої на карально-репресивну і свавільну, нехтуючи закони природного права. Маємо зазначити, що у позитивному праві критерієм виступає людина як суб'єкт, на який спрямовані норми права, а у природному праві таким критерієм постає сама культура не як породжений людством результат правовідносин, а як першооснова творення права, його окультурення. Зрозуміло, що право і держава розвиваються відносно паралельно, оскільки саме право регулює ті чи інші новоутворені суспільні процеси.

Співвідношення “позитивне право – природний закон” найбільше відображає правотворчу діяльність, тому що у позитивному праві повинен бути найповніше відтворений дух природного закону. Крім того, частка норм природних законів має бути чи не найбільшою у позитивному праві. Адже кожна норма природного права органічно зміцнює позитивне право, робить його динамічнішим і стабільнішим. У такому співвідношенні існує чимало правових проблем, основною з яких є наявність неузгодженості одних позитивних законів з іншими, їхня взаємна невідповідність [7, с. 16].

Саме розмежування права на природне і позитивне зорієнтоване на пошук основ права у природному житті людини, “людської суті їхнього буття” [8, с. 52].

За такої оцінки природного права потрібно враховувати, що ця категорія у тих ознаках і характеристиках, у яких вона, починаючи з античності, змальована в науці, має різноплановий характер, що впливає із глибини природних законів.

Позитивне право – це право чіткого виконання норм із відносним коливанням, тобто, коли є правова норма, в ній чітко зазначено, як слід чинити юристу в тому чи іншому випадку, і лише санкція статті може передбачати “або те, або інше”, а це означає, що внутрішнім імперативом юрист матиме змогу керуватися зовсім незначною мірою.

Щодо визначення, розуміння і співвідношення природного права з позитивним розрізняють два підходи.

Відповідно до першого підходу природне право розуміється як сукупність апріорних моральних вимог, пропонованих позитивному праву, як критична інстанція, що дає моральну оцінку позитивному праву з погляду його справедливості чи несправедливості. Авторами і прихильниками такого розуміння природного права були Платон та І. Кант [9, с. 174].

З позиції другого підходу природне право розуміється як необхідна і незмінна основа чинного законодавства, що не існує поза ним. Тобто, природні принципи шукались усередині чинного права, що розумілося як реалізуюча в історії надприродна ідея права. Такого підходу дотримувались Арістотель і Гегель [9, с. 174].

Природне право – це право, що ґрунтується на законах природи, які є ідеальними. Щоб відчутти красу правового явища, слід поєднати позитивне і природне право. Пізнання дійсності буде повним і об'єктивним лише у тому разі, коли правник, хай подумки, зіставлятиме свої дії, висновки і визначення із законами природного права [7, с. 79].

Природне право, за О. Данільяном, є сукупністю об'єктивних соціальних цінностей і потреб людського буття (воля, рівність, справедливість тощо), а також універсальних норм і принципів, що містяться у фундаменті всіх правових систем світової цивілізації [9, с. 175].

Природне право є вищим від духовних людських законів, які за потреби можна змінювати, якщо вони суперечать природному закону та здоровому глузду людини. Природні закони – це стандарт, це життя у злагоді із законами природи. Всі люди повинні дотримуватися закону природи, який є мірилом свободи і рабства, прав і обов'язків, надає людині можливості користуватися правами в умовах зовнішньої і внутрішньої безпеки, адже дотримання законів – це не обмеження, а запорука й умова справжньої свободи. Якщо людину позбавити природних властивостей, то припиниться життя [7, с. 53].

Крім того, багато хто з дослідників, які асоціюють право зі свободою, дотримуються теорії вибору: носій права представлений тут у своїй активній іпостасі, а не просто як той, хто використовує обов'язок іншого. У зв'язку із цим, вважають дослідники, право не можна приписати тваринам чи ембріонам, оскільки це істоти, не здатні робити вибір або потребувати свободи, а саме це і покликане захищати право [10, с. 296].

Свобода трактується як здатність людини бути собою і відкритою змінам на основі знаходження особистісної єдності в її різних модусах: сутності й існування, духовності й душевності, ціле покладання й ціле реалізації, мислення і буття. Свобода в просторі світу особистості є внутрішня свобода, втілюючись у реаліях життя, вона стає зовнішньою свободою.

В ідеалізмі і персоналізмі свобода трактується як особливе буття особистості, що протистоїть необхідності як способу буття природи.

Враховуючи цю позицію, дехто з її прибічників критично ставиться також до долучення у такі документи, як “Загальна декларація прав людини”, так званих “соціально-економічних” прав, зокрема права на соціальне забезпечення, на освіту, на працю (з оплачуваною відпусткою), на мінімальний рівень охорони здоров'я тощо. Ці прагнення не настільки утопічні – і це стосується більшості країн, – але вони недостатньо пов'язані з ідеєю свободи, щоби бути удостоєними звання “права”.

Висновки. Оскільки феномену права завжди відводилося істотне значення в контексті осмислення соціального буття, він просто не міг залишитися поза увагою філософів права, цілком природно ставши предметом їхньої пильної уваги і спеціального розгляду. У підсумку – маємо різноманітні теоретичні уявлення про природу права, його сутність і джерела, значення і місце в житті суспільства. Усі ці класичні концепції є цінним матеріалом в контексті нашого дослідження, оскільки, по-перше, дають змогу продемонструвати еволюцію теоретичних уявлень щодо самого феномена права, а по-друге, – означити, наразі в найзагальніших ознаках, специфічну картину взаємин, що складаються між людиною, державою і правом у межах природно-правового простору.

1. *История политических и правовых учений / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрид. лит., 1988. – 815 с.* 2. *Кузнецов В. Філософія права. Історія та сучасність: Навч. посіб. – К.: Стілоз; Фоліант, 2003. – 382 с.* 3. *Цалін С. Д. Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права. – Х.: Основа, 1998. – 329 с.* 4. *Сливка С. Правнична деонтологія / С. Сливка. – К.: Атіка, 1999. – 336 с.* 5. *Бачинин В. Природа правовой реальности / В. Бачинин // Право и политика. – 2004. – № 3. – С. 24–32.* 6. *Организация // Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.* 7. *Сливка С. Українська національна філософія права: антологічний ракурс / С. Сливка. – Львів: Воля, 2001. – 168 с.* 8. *Льїн І. Шлях духовного відновлення / І. Льїн – М.: Основа, 1992. – 346 с.* 9. *Філософія права / О. Данільян, Л. Байрачна, С. Максимов та ін.; за заг. ред. О. Данільяна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.* 10. *Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ / Н. Хамітов, С. Крилова – К.: КНТ, 2007. – 264 с.*